

LEČENJE BILJEM

Dr Jovan Tucakov

LEČENJE BILJEM

Copyright © 2014 Milica Bokšan Tucakov i Ivanka Petrović

Copyright © 2014 za ovo izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-01124-1

Izdavač:

Vulkan izdavaštvo d.o.o.
Gospodara Vučića, Beograd
www.vulkani.rs

Za izdavača:

Miroslav Josipović, Nenad Atanasković, Saša Petković

Izvršni urednik:

Dubravka Trišić

Lektura i korektura:

Srđan Jovanović

Stručna redakcija:

Milorad Vujičić

Dizajn, slog i prelom:

Stardust LAB
Radojke Lakić 9, Beograd
www.stardust.rs

Ilustracije:

Shutterstock, Wikimedia Commons,
lična arhiva Milorada Vujičića

Štampa:

Štamparija Vulkan

CIP - Katalogizacija u publikaciji dostupna je
u katalogu Narodne biblioteke Srbije, Beograd

COBIS.SR-ID 209452556

LEČENJE
BILJEM

Novo, izmenjeno i dopunjeno izdanje

Jovan
TUČAKOV

 izdavaštvo
vulkan
Beograd, 2014.

Predgovor

ZANIMLJIV, DUHOVIT I ORIGINALAN način izlaganja, bogata i svestrana naučna i stručna dokumentacija i čist narodni jezik poznatog stručnjaka i oduševljenog istraživača prof. dr Jovana Tucakova, našeg najboljeg poznavaoa lekovitog bilja, već na prvim stranicama potpuno osvajaju svakog čitaoca, a osobito ljubitelja prirode i prirodnih lekova. Takvo svestrano delo na našem jeziku nemamo, pa će ovaj savremeno obrađen enciklopedijski priručnik popuniti osetnu prazninu u našoj oskudnoj stručnoj i naučnoj farmakognoskijskoj literaturi. Neosporno je da će ovo kapitalno životno delo neumornog trudenika na proučavanju naše medicinske flore doprineti unapređenju pravilnije i šire upotrebe lekovitog bilja i biljnih lekova kod nas.

Ne samo široka javnost već i zdravstveni radnici dobiće ovim delom dragocen praktičan priručnik i odličan udžbenik. To je istovremeno i veoma zanimljiva lektira, koja se čita bez predaha, jer je cela materija iznesena vrlo živo i na svojstven način.

Pisac na neposredan, vrlo pristupačan i razumljiv način pruža ogroman broj dragocenih podataka o poznavanju, branju, sušenju, čuvanju, hemijskom sastavu, dejstvu, upotrebi, gajenju, zaštiti, razmnožavanju i preradi lekovitog bilja i izradi prostih lekova od sveg našeg lekovitog bilja. Sve je ovo zasnovano na naučnim podacima najboljih domaćih i inostranih stručnjaka, tako da ovo delo predstavlja poslednju reč nauke o lekovitom bilju.

Ne samo mnogobrojni dragoceni podaci, slike i crteži već, pre svega, toplina, žarka ljubav, entuzijazam, stil i način na koji nam sve to pisac pruža, a isto tako i njegovo ogromno životno iskustvo i objektivnost – bude u čitaocu neodoljivu želju i volju da se i sam posveti istraživanju lekovitog bilja ne bi li čovečanstvo dobilo nove, bolje i jeftinije, svakom pristupačne lekove od bilja, preparate koji bi još blagotvornije uticali na radnu sposobnost i

na produktivnost i produžetak aktivnog života čoveka, večite želje svih generacija kroz vekove. Ta humana, ljudska, socijalna i prosvetiteljska nit provlači se kroz celo delo ovog neobičnog pisca, prijatelja i poznavaoa prirode.

Biljni lekovi kroz vekove, od prvih pisanih spomenika do danas, imaju ogroman značaj u profilaksi i terapiji. U najnovije vreme, istovremeno sa sintetskim, svake godine se u naučnoj medicini i farmaciji javljaju i mnogobrojni novi biljni lekovi. Među njima ima i biljaka koje rastu na našem tlu i od velikog su značaja za čovečanstvo. Tako je, na primer, buhač iz našeg primorja još uvek najbolji insekticid, jer nije otrovan za čoveka i životinje tople krvi, ne izaziva naviku i deluje vrlo brzo. Vunasti digitalis iz istočne Srbije najbolji je lek za srce. Opijum iz Makedonije ima najviše morfina, a kamilica iz Banata najviše etarskog ulja tamnoplave boje. Bosna daje najbolji lipov cvet, a deliblatski pesak gorocvet najboljeg kvaliteta.

Stotine miliona ljudi boluje od malarije. Glavni lek je kinin iz kore cinhone. Milioni stanovnika tropskih krajeva boluju od srdobolje, a protiv nje se uspešno upotrebljavaju alkaloidi emetin i konesin, opet biljni lekovi. Lobelin, ezerin, strofantin, strihnin i stotine drugih veoma važnih lekova, oficijalnih u svim farmakopejama sveta, takođe su biljnog porekla. Vitamini, provitamini i antibiotici isto su tako proizvodi biosinteze bilja. Čovek još ne poznaje hemijski sastav mnogih prirodnih materija, pa se u naučnom svetu s pravom očekuje da će nove, savremene, osetljivije metode čovečanstvu pružiti još blagotvornije lekove.

Odlika je ove narodne knjige i to što pisac, dobar poznavalac narodnog života, iznosi ne samo kako treba nego i kako ne treba upotrebljavati izvesno lekovito bilje. Ovo je osobito važno za bilje jakog fiziološkog dejstva, jer ono u rukama neukog i

neobaveštenog može izazvati razne vidove trovanja, a ponekad i smrt. To zdravstveno narodno prosvetljenje je osobenost i velika vrednost ove knjige.

Na našem jeziku do sada nismo imali delo o lekovitom bilju ovako svestrano obrađeno. Pogotovo ne delo u kome je sakupljeno iskustvo čoveka koji je ovo studirao i ceo svoj vek posvetio proučavanju medicinske flore kod nas i u inostranstvu, profesora koji taj predmet predaje na Farmaceutskom

fakultetu, čoveka koji je na Beogradskom univerzitetu 1940. godine osnovao naš prvi Institut za farmakognoziju, a 1948. prvi Institut za proučavanje lekovitog bilja u Beogradu. Ubeđen sam da će ova knjiga naići na dobar prijem i da će dobro doći svakom domaćinstvu, jer je pisana za narod da mu pomogne.

Akademik prof. dr KOSTA TODORVIĆ

Opšti
DEO

Lečenje biljem u nas

Kao što je sloboda večita borba za slobodu, tako je i zdravlje večita borba za zdravlje – samo su se metodi te borbe kroz vekove menjali i usavršavali. Pobediti bolest znači osloboditi se straha od smrti.

SVAKI NAROD, SVAKI KRAJ i svaka epoha imaju svoje običaje, navike, nošnju, pesme, pri-povetke, igre, bolesti, epidemije, lekove, načine lečenja i veštinu izrade lekova.

I lekovito bilje je, između ostalog, zaoralo du-boku brazdu u život svih naroda, a pogotovu onih koji su vekovima tlačeni, gonjeni, porobljavani, u večitim seobama, koji po nečemu liče na vo-deni cvet, na svilu što leti po lepom vremenu ili na jak i prijatan, diskretan i prolazan miris neke jedva vidljive biljčice u gustoj travi. Lekovito bilje je najstariji lek i prvobitna lekovita sirovina ne-kad primitivnih, a sada kulturnih naroda. I danas je razno bilje najjeftiniji i najpristupačniji ishodni materijal za proizvodnju lekova u domaćoj i ino-stranoj farmaceutskoj industriji.

O upotrebi lekovitog bilja u medicini sused-nih i drugih naroda, pod čijim je uticajima bila i naša veština lečenja i izrada lekova, biće govora kasnije u ovoj knjizi. Istorija zdravstvene kulture balkanskih naroda vrlo je zanimljiva i složena, jer se u tom delu Evrope osećaju snažni uticaji Istoka i Zapada, medicinskih pisaca mediteran-skih i drugih zemalja, sve to isprepletено i pome-šano s narodnom medicinom nepismenih ratnika i pastira.

U svakom slučaju, nauka o lekovitom bilju nije skorašnja, ne potiče od nas živih. Ona ima

duboke korene. Za to što se ranije manje znalo o hemijskom sastavu i farmakodinamskom dej-stvu bilja i što se na tom polju farmakomedicin-skih istraživanja išlo sporo, razlog leži u tome što naši preci nisu raspolagali laboratorijama i dru-gim sredstvima koje mi danas imamo.

Upotreba lekovitog bilja kao terapijskog i profi-laktičkog sredstva ima u našem narodu neobično bogatu i izvanredno dugu i neprekinutu tradiciju. Najbolje svedočanstvo o tome pružaju mnogo-brojni stari pisani spomenici, od kojih valja po-menuti bar neke.

U *Hodoškom kodeksu*, koji se smatra za naj-stariji kodeks srpske svetovne medicine (XIV vek), navodi se, pored ostalog, i raznovrsna upotreba domaćih i stranih biljnih droga, najčešće kima, aloja, tamjana, lanenog i repinog semena, smo-kvinog korena, korijandera, cveklinog soka, vr-bove kore i njenog lišća, i raznog drugog bilja koje se i danas, posle toliko vekova, svakodnevno i raznovrsno koristi.

Hilandarski medicinski kodeks broj 517, koji je otkrio 1951. godine akademik Đ. Sp. Radoičić u biblioteci Manastira Hilandara, navodi upotrebu kamfora, perunike, kukureka i mnogih drugih bi-ljaka. Taj kodeks je prema rečima dr Relje Katića „najdragoceniji spomenik srpske medicinske kul-ture“. Ovo delo potiče iz XV ili XVI veka.

LEKOVITO I MIRISNO BILJE U NAŠOJ NARODNOJ POEZIJI I MEDICINI

OSMANSKA NAJEZDA u XV veku izaziva zastoj i pometnju, ali ne i prekid naše srednjovekovne medicinske kulture. Medicinski radnici se povlače u planine, uglavnom u manastire. To, sasvim razumljivo, doprinosi procvatu narodne medicine i korišćenju sopstvenih prirodnih sredstava za lečenje, pre svega lekovitog bilja.

Za vreme petovekovnog ropstva na sve strane su sastavljane lekaruše znanih i neznanih medicinskih pisaca. I u njima je lekovito bilje najčešće pominjani i najviše upotrebljavani lek.

U stalnoj borbi za opstanak, hvatajući se na svakom koraku ukoštac sa stihijom, bezgraničnim i nemilosrdnim čudima prirode, bez školovanih lekara i lekova, ostavljen i zaboravljen, bez ičije pomoći, jer „car je daleko – a bog je visoko“, naš narod je posebno cenio lekovito bilje, koje mu je uvek bilo najvažniji i najpristupačniji lek. To se najlepše vidi i iz naših narodnih pesama. Od svih lekova u njima se najčešće pominje lekovito bilje. Njemu se često pridaje čudotvorna isceliteljska moć. Biljarice i vidarice se naročito poštuju. I to bilje, i mesto gde ono raste, način branja, vreme kad se može i sme brati, i sve ostalo što je u vezi s lekovitim biljem i lečenjem pomoću njega obavijeno je nežnom poetskom žicom i dubokom tajanstvenošću. Taj psihosuggestivni karakter mnogih stihova naših epskih pesama ima velik značaj i često je predstavljao značajan psihoterapijski faktor.

Glavni lek naših narodnih junaka bilo je lekovito bilje, što se vidi i iz pesama. Da navedemo samo ove klasične, svima nama dobro poznate stihove:

... Zašto, vilo, da te bog ubije,
Zašt' ustrelji pobratima moga? (Miloša Obilića)
Daj ti bilje onome junaku,
Jer se nećeš nanositi glave.
Sta ga vila bogom bratimiti:
„Daj me puštaj u planinu živu,
Da nabere po Miroču bilja,
Da zagasim rane na junaku.“

Pusti vilu u planinu živu;
Bilje bere po Miroču vila,
Bilje bere često se odziva.
Nabra vila po Miroču bilja,
I zagasi rane na junaku...
(Kraljević Marko i vila)

I zaista, retko gde ima toliko i takvog lekovitog i mirisnog bilja kao na Miroču.

Iz nekih narodnih pesama jasno se vidi da narod poznaje fiziološko dejstvo, lekovitost i otrovnost bilja. To je jasno i iz ovih stihova ostavljene devojke:

Ja sam čula, ženi mi se dragi.
Bud se ženi, zlosrećno mu bilo,
Što i mene ne zva na veselje,
Divne bih mu ponijela dare...
Treću kitu maka bijeloga,
Da se smakne s ovoga svijeta.

Ovi stihovi nam veoma mnogo kazuju. Pre svega, da narod zna da je mak otrovan. Drugo, što je za nauku od ogromnog značaja, naš narod zna da je beli mak najotrovniji. Ima maka razne boje cveta, ali se u Makedoniji gaji samo onaj mak koji ima beo cvet, jer on daje najjači opijum, tj. opijum koji ima najviše morfina, zbog čega je naš opijum najlekovitiji na svetu. Sve druge vrste daju slabiji opijum. Mak s ljubičastim ili plavičastim cvetovima, koji se u Vojvodini mnogo gaji jer daje krupne čaure i mnogo semena, daje slabiji opijum, manje je otrovan i manje lekovit, jer ima manje morfina. Taj plavi mak je dobar za proizvodnju semena.

Da je naš narod znao za dejstvo opijuma, koji naziva još i afion, afjon, afjun, afjuti, bendeluk, katan i smola, vidi se i iz ovih narodnih stihova:

U rakiju trave afjuna...
Dok hajduke dobre opojio,
Te svi pospe kano i poklani...

Zaista, od opijuma čovek izgubi svest u tolikoj meri da ništa ne oseća. Na taj način su jataci uspevali da se dočepaju hajdučkih ucenjenih glava i njihovog blaga, raskošnog odela, skupocenog oružja, srebra, zlata i drugih dragocenosti.

... Na njima je gospodsko odjelo,
Na onome starom Vujadinu,
Na njem binjiš od suvoga zlata.
Na kom' paše na divan izlaze...

Mak i opijum spadaju u opojne droge, i to na čelu cele grupe droga najjačeg dejstva na centralni nervni sistem. U rukama stručnjaka, lekara i apotekara opijum i makove glavice su najjači lek za ublažavanje nepodnošljivih bolova, grčeva i drugih bolesti. Opijum je jedna od najvažnijih lekovitih sirovina i lekova uopšte, te je za terapiju od kapitalne važnosti. Za opijum je danas vezana čitava jedna industrija vanredno važnih lekova: morfina, kodeina, dionina, papaverina, tebaina, narceina, heroina, pantopona i drugih. Najvažnija biljna droga je opijum dobijen iz belog maka.

Poznavanje fiziološkog dejstva izvesnog bilja vidi se i iz ovih narodnih stihova:

Sluge služe crvenoga vina;
Nije vino što ga loza dala,
No u njemu žežena rakija,
I u njemu b i lj a svakojega.
Svi pospaše, kukaće im majka,
Padoše im glave na trpezi.
(Novljanin Alija i devet brata Vitkovića)

I tu je verovatno opijum i slične opojne droge koje uspavljaju. U Neradinu i u nekim drugim vinorodnim fruškogorskim selima ima domaćina i kafedžija koji u vino stavljaju plod od beladone, seme od tatule, bobice od vinobojke i druge opojne droge, da bi im vino bilo jače i da bi se u okolini pročuli, kako bi ga bolje i skuplje prodali. Beladonu, kao najotrovniju, najčešće nazivaju bun, jer čovek koji se od nje otruje govori kao da je u bunilu, ludilu. A mnogo je u nas sela Bunića i sličnih prezimena. Nije li taj fruškogorski običaj da pojačavaju vino

opojnim drogama kojih ima u Fruškoj gori, a još više po balkanskim, nekad nepreglednim bukovim i hrastovim šumama, ovamo donesen s juga? Sadašnji doseljenici u Vojvodini, naime, dobro znaju za otrovnost buna i njegovu upotrebu za pojačavanje vina.

U Gruži je i danas običaj da se dosadni puštosvati rasteruju medenom rakijom u kojoj je skuvano seme od otrovne biljke tatule.

Ili ovi narodni stihovi:

Jetrvica po bogu sestrice,
Ne znaš kakva bilja od omraze?
Da omrazim brata i sestricu.
(Bog nikom dužan ne ostaje)

Pa ovi stihovi iz narodne pesme „Smrt cara Uroša“:

Uroš jede ljeba bijeloga,
Uroš jede, ujko ga ne jede,
Već on oda po gori zelenoj,
Pa prebira otrovana bilja,
Da otruje dijete Uroša.
Otrova ga i sarani mlada...

Po narodnom shvatanju nema gorče biljke od pelena. Toksikolog će u ovim divnim stihovima, punim dubokog sadržaja i neizmerne tuge, videti još nešto, jer je pelen u većoj dozi otrovan:

Ja bosiljak sejem, meni pelen niče.
Oj, pelen pelenče, moje gorko cveće.
Tobom će se moji svati okititi
Kad me stanu tužnu do groba nositi.

I obratno:

Da ja znadem, moje lišće belo,
Da će tebe mlad vojno ljubiti,
Sve bih ruže po polju obrala,
Sve bih ruže u vodu metala
I tom bih se vodom umivala;
Kad mlad ljubi, neka mu miriše.

Ili to isto, ali malo drukčije:

Djevojka je lice umivala,
Umivajuć, licu besjedila:
„Da znam, lice, da će te star ljubiti,
Ja bi išla u goru zelenu,
Sav bi pelen po gori pobrala,
Iz njega bi vodu iscjedila,
I njom bi te svako jutro prala –
Kad star ljubi, neka mu je gorko!“

Pelen je ušao i u pošalice, malo gorke kao što je
i on, ali ih narod još uvek rado upotrebljava:

Volelo se dvoje stari
Obadvoje s naočari
Pelen-baka, čemer-deka,
Volelo se pola veka.
Kad je prošlo pola veka,
Razbole se čemer-deka...

U našim narodnim običajima na svakom koraku
se susreće pelen. Kad se Svrližani uoči Đurđev-
dana kupaju na bistrom planinskom potoku „zarad
zdravlja do novog Đurđevdana“, devojke se „vodom
polivaju i poju“:

Oj, nevene sedmorene.
Oj, seline bel'peline,
Svi te zovu bel'peline,
Ja te zovem omajniče,
Da omaješ, da obrneš,
I sve momke men' da vrneš.

Nigde bilje nije tako divno opevano kao u na-
rodnim pesmama. Nigde mu nije tolika važnost pri-
pisivana. Kako nekad, tako i danas. U vozu između
Novog Sada i Sombora dva zdrava mlada naselje-
nika celim putem pevaju i šale se. Pored ostalog,
pevali su i ovo:

Još da mi je ljeba bez motike
I pogače mesto ljeba crna,
Crna ljeba od čemer-kukolja...

I čemerika i kukolj su dve naše veoma otrovne
biljke.

Bilo bi veoma zanimljivo da neko od književnika
i ljudi od pera prouči gde se i kako se sve spominje
naše lekovito bilje u narodnim, pa i u umetničkim pe-
smama. Ni pripovetke ne treba zaboraviti. Nisu one
značajne samo za proučavanje i poznavanje kulture
našeg naroda u ranijim vekovima; u njima će se, ve-
rovatno, naći i mnogo podataka o zdravstvenim pri-
likama koje su vladale u pojedinim našim krajevima.

Naš svet još uvek ide u apoteku i traži *ružina
meda*. Često su me pitali prijatelji: „Šta je to ružin
med? Da i to nije neka apotekarska podvala, kao
ono 'tičije mleko', 'krokodilske suze' i tome slično.“

Ružin med je bio oficinalan u mnogim farmako-
pejama. U medu se na vodenoj pari iskuvaju, ek-
strahuju kruničini listići majske ruže. Med je veoma
stari lek. I on je bio oficinalan, i sad se još nalazi u
većini farmakopeja, ali je tendencija da se iz far-
makopeje izbací. Donedavno se nije znalo od čega
potiče lekovitost meda. Ružin med je lekovitiji od
meda, jer sadrži i lekovite sastojke ruže.

Ruža je naše najmilije cveće. Niko tako lepo i
nežno nije opevan kao ruža. Ruža je simbol lepote,
ljubavi, mladosti, zdravlja i svega što je lepo i uzvi-
šeno. Mi danas znamo da je ne samo cvet nego i
plod ruže veoma lekovit. I to baš od one trnovite,
divlje ruže, što raste kraj puteva, po obodima šuma
i na drugom neobrađenom i nekorisnom zemljištu.

Lepota-devojka se često upoređuje s ružom:

Iz obraza sitne ruže cvatu,
Iz zuba joj sitan biser kaplje,
Sa čela joj žarko sunce sjaje.

Ili ova pesma koja se danas ponovo mnogo peva:

Imao sam jednu ružu,
Divnu ružu, majski cvet,
Nosio je na grudima,
Da je gleda ceo svet...

Isto tako se sad mnogo peva slična narodna:

Oj moja, oj moja, ružo rumena.
Što si se, što si se rano razvila?
Razvi me, razvi me rano proleće...

Pa sve tako dalje, u istom duhu:

Đe bi bila žena ko devojka,
Kad je žena ruža razvijena,
A devojka pupoljak od ruže.

Kiša pada, a ruža opada
Sunce sija, pupoljak razvija.

Slatko od ruža je najomiljenija naša poslastica. Pravi se od kruničnih listića crvene majske ruže. Narod ga čuva za slučaj bolesti i kao retku čast kad gosti naiđu.

Divlja ruža ili šipak (*Rosa canina*, što će reći pseća ruža) trnovita je biljka. Zbog tog šiljatog, opasnog trnja sadi se kao živa ograda. U narodu ima pesma u kojoj se suparnica proklinje:

Na tvrdi se kamen naslonila,
Šipkovim se granam' pokrivala,
Ni tu ona mira ne imala.

Jabuka nije samo voće, nego i lek i lekovita sirovina. Ne mislimo više na onu izradu farmaceutskog preparata gvožđa od jabuka (*Extracium Pomi ferratum* ili *Extractum ferri pomatum*). Taj ekstrakt se nalazi kao oficinalan galenski preparat u mnogim farmakopejama. U očima starijih lekara to je još uvek izvrstan preparat gvožđa za jačanje. Veruje se da ljudi treba svakodnevno da uzimaju pilule gvožđa i druge gvožđevite preparate kako bi bili zdravi i otporni kao gvožđe, čelik („Baš-Čelik“). Ili, možda, ono isto samo nije kupljeno u apoteci: „Evo ti ova lepa rumena jabuka, u nju zabodi četiri eksera u obliku krsta, prošetaj se do krsta nasred sela i za to vreme čitaj triput po deset Očenaša. Posle toga pojedi jabuku. To čini 33 dana i ozdravićeš.“ – Ima šaljivčina, starijih apotekara, kojima je posle takvog „recepta“ poneki uobraženi bolesnik veoma zahvalan, jer se zaista posle nekoliko dana ili nedelja oseća mnogo bolje. Pre svega sugestija, vaspitanje volje i čvrsta vera da će čovek ozdraviti. Zatim, svaki dan po jedna velika, lepa rumena jabuka, šetnja, izlazak uobraženog bolesnika iz za-gušljive sobe na čist vazduh, u prirodu, na sunce,

kao ono kad je Pivalica uspeo da izleči fra Brnu. Ekseri i gvožđe su tu najmanje važni. Ali ljudi vole da im se kaže nešto neobično, da se njihovoj bolji ukaže pažnja. („Kakav mi je to doktor kad mi ni recep' nije napisao, nego mi kaže: 'Zdrav si, prijatelju, ali moraš manje jesti i manje rakije piti, svaki dan po dva-tri sata prošetati...'“).

Najbolji lek i hrana, a istovremeno i najukusnija poslastica je presna, nepromenjena, neprerađena jabuka, onakva kakvu je priroda stvorila zajedno s rumenom ljuskom, jer u ljusci ima najviše lekovitih sastojaka. U tim rumenim plodovima ima raznih jedinjenja koja su od ogromnog značaja za promet materija u organizmu čoveka.

Narod je jabuku vanredno lepo opevao:

Đevojko, devojko, zlatna jabuko...

Ili ona druga:

... Momče joj se s brega baca zlatnom jabukom:
Uzmi, Kato, uzmi, zlato, moja ćeš biti...

Iz ove se pesme vidi da je narod znao za lekovitost jabuke:

Ko je mladan, nek se ružom kiti,
Ko je žedan, neka vodu pije,
Ko je bolan, nek jabuke jede.

U Šajkaškoj (deo Bačke), kad isprose devojku, „drži se jabuka“, idu „jabučari“. To je veridba, „prsten“, što je, između dva svetska rata, primljeno od „purgera“, varošana. Lepši je bio onaj prvi narodni običaj: isprošena devojka prima jabuku, znači, pristaje da se uda za momka. Posle dolazi svadba.

... Ja se šetah po bašči zelenoj,
Ja mu dadoh kitu bosioaka,
A on meni od zlata jabuku.

Ili ona o dragoj koja i ne hajje za dragog:

... Ja se na nju bacah jabukama,
Ona na me neće ni kamenom...

Po narodnom shvatanju odoljen ili odolen je biljka neobična. Ko nju ima, može svačemu odoljeti. Stariji svet, osobito u istočnoj Srbiji, i danas veruje da je uvek dobro da se ima malo odoljena u pojasu, u džepu, ušivenog u nekoj amajliji itd. To pomalo podseća na verovanje u čudotvornu zaštitnu i lekovitu moć belog luka u nas i ženšena na Dalekom istoku:

Da zna ženska glava
Što j' odoljen trava,
Svagda bi je brala,
U pas ušivala,
Uza se nosila.

I zaista, ženski svet mnogo ceni odoljen. Mnoge žene, osobito majke, pogotovu one slabih živaca, uvek imaju u kući bočicu od deset do dvadeset grama s lekom koji je izrađen od odoljena: etarna tinktura valerijane. Po nekoliko kapljica na kockicu šećera ili u čašicu vode piju te osobe čim se ne osećaju dobro. Mnogim nervoznim i histeričnim ženama dovoljno je da taj lek podnesu pod nos da ga pomirišu, pa im je odmah lakše, stišaju se i umire. Za vreme velikih bombardovanja u toku rata ovaj lek su nazvali „antizortin“, jer je to bio najefikasniji lek od zorta, straha i panike čim počnu sirene da zavijaju besomučno. U skloništim je već posle prve bombe sve mirisalo na odoljen – miris koji većina muškaraca ne podnosi, a koji mačke toliko vole da po celu noć čuče u apoteci pored fioke u kojoj se čuva koren odoljena.

Za odoljen su u narodu vezana mnoga sujeverja. I tu bi bilo potrebno „odvojiti žito od kukolja“, jer je odoljen zaista lek, ali mu narod pridaje mnogo veći značaj i vrednost nego naučna medicina.

Prema narodnom verovanju koje se mestimično još održalo, kao i beli luk, tako i odoljen treba da ima svaka majka koja ima malo dete i uvek treba da je taj koren pored deteta, kako bi bilo zdravo i napredno, da odoli, da se odupre svakoj bolesti i „raznim nevidljivim zlim silama“:

Da ne ima odoljena trave,
Ne bi majka odranila sina,

Nit' bi seka brata odnjihala...
(*Narodna pesma*)

Ili to isto, ali malo drukčije:

Da ne bude trave devesinja
I trave odolina,
Ne bi majka sina odgajila.

Iz nekih narodnih verovanja vidi se velika zaštitna moć odoljena, čak i od zmaja:

Kad je došla zmaju u dvorove,
Podmetnu mu trave odoljena,
Odmah zmaju naudilo cviće
Te ti leže glavom bez uzglavlja...

Narod veruje da razni mirisi, naročito neprijatni, kao što je miris odoljena, belog luka, đavolske pogani (*Assa foetida*) i druge droge neprijatnog, odurnog mirisa mogu oterati „kugu i nevolju“, „zle duhove“, rđave snove i nesanicu, crne misli i sve druge nedaće koje prate čoveka, dakle, koje deluju zaštitno.

Zanimljivo bi bilo sakupiti sve što su dosad naši pesnici i naši pisci napisali o odoljenu i o drugom bilju i cveću. Niko nije tako divno opevao cveće, pa i lekovito bilje, kao naš besmrtni Zmaj. U jednoj od svojih najlepših pesama („Đulići“) on na vidnom mestu spominje odoljen:

Snivo sam te, a ti puna cveća.
Među cvećem lekovita bilja,
Bilo stitka, ljubice i krina,
Odoljena, čubra, devesilja...

I cveće je lek. Divna kita mirisnog cveća i te kako ima povoljno dejstvo na psihu bolesnika. A veliki Zmaj, lekar duše i tela, i odoljenom kiti svoju nevestu, jer je odoljen i vrlo dekorativno cveće i lekovita biljka, dakle, i nematerijalni i materijalni lek.

Koliko je narod mnogo cenio bilje od vrednosti, toliko je potcenjivao i podsmevao se škodljivom, otrovnom i nekorisnom bilju. Tipičan primer je duvan, čija je upotreba zajedno s alkoholnim pićima,

naročito posle ovoga rata, uzela katastrofalne razmere, pogotovu među omladinom. Protiv pušenja treba povesti što efikasniju borbu. Da je duvan otrovan, svi se naučnici u svetu slažu. Evo šta kaže narod kroz stihove:

Kaži, Lelo, koga voliš
Da l' Srbina il' Turčina...

Lela se nikako ne odlučuje:

Srbin pije, bekrija je,
Turčin puši, budala je...

Ili kad se želi reći za nekoga da baš ništa ne valja:

Ne vredi ni lule duvana.

U Bosni isto to, samo malo drukčije:

Kad bih bila paša Sarajevu,
Čudan bih ti adet postavila:
Po groš momak, po dukat devojka,
Udovice po lulu duvana.

Nekad je bio vrlo lep običaj da svaka kuća, pogotovu ona koja ima „veliku devojku“, devojku koja već „devuje“, ima u bašti raznog cveća. To je ili zasebna baštica samo za cveće ili se u velikoj bašti kraj ulaza gajilo najlepše cveće. Pored cveća koje cveta od ranog proleća do kasne jeseni gaji se i ruzmarin, naročito kad se očekuje svadba. Ruzmarin je veoma lepo opevan u narodnim pesmama. Ruzmarin je i narodni lek, naročito ženski. Evo jedne divne narodne pesme o ruzmarinu:

Od sinoć sam u zavadi s dragim!
Da sam zašto, ne bih ni žalila,
Neg' za jedan stručak ruzmarina,
Štono sam ga u subotu brala,

U nedelju drugom dragom dala
I crnim ga okom pogledala.
Koja bi me pomirila s dragim,
Dala bih joj tananu košulju,
Više svile nego pređe bjele,
Više zlata nego bjela platna.

Jedan stranac, odličan poznavalac naših narodnih pesama, koga su one oduševile i zbog kojih nas je zavoleo, rekao je: „Kad bih živeo hiljadu godina, pa svaki dan pevao vaše narodne pesme, ne bih mogao sve ispevati, jer ih vi toliko mnogo imate...“ Bilo bi zanimljivo da se sve narodne pesme koje govore o bilju sakupe, srede i protumače, objasne. To bi bila zahvalna tema za sve one koji vole narodnu poeziju, narodnu medicinu i sve druge tvorevine narodnog duha. Nemajući svojih lekara i apotekara, medicinskih i farmaceutskih škola, naš narod je u petovekovnom robovanju imao usmenu medicinsku veštinu, koju je kroz vekove prenosio s kolena na koleno.

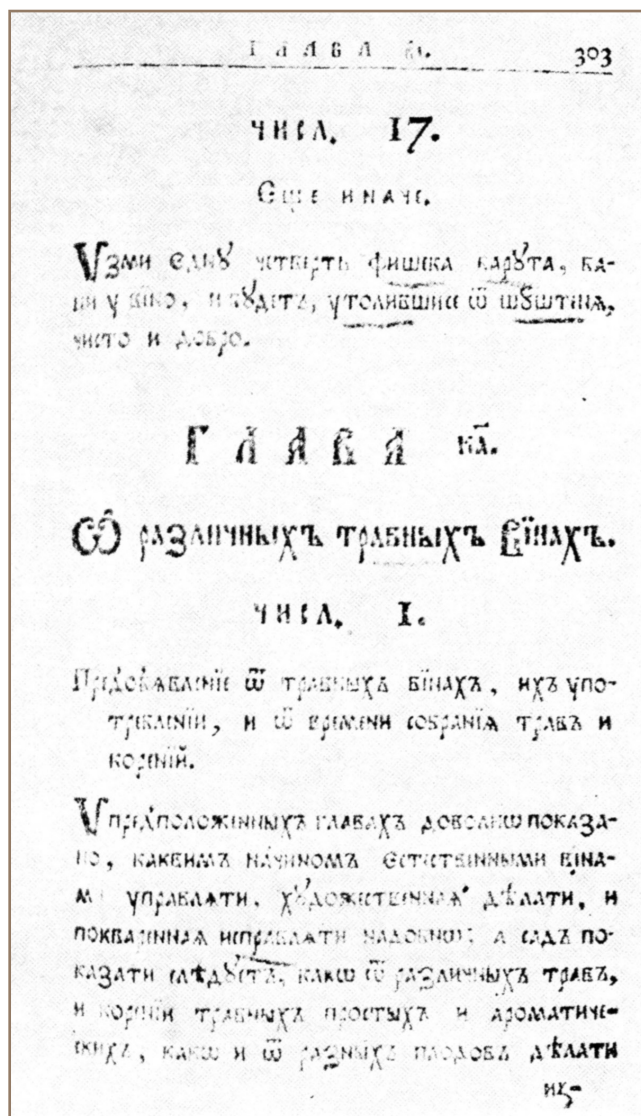
„Uzdaj se u se i u svoje kljuse“, „Ko ima veka, tom ima i leka“, „Nema smrti bez suđena dana“, „Neće grom u koprivu“ i mnoge druge narodne izreke koje se odnose na bolesti i bolesnike, na lečenje i lekove, nisu prazne fraze, nego u kremen-kamenu isklesana narodna filozofija, narodno shvatanje života, bolesti i smrti. To je ujedno, zajednosbasmamaprilikom-bajanja, našanajstarijanarodnaknjiževnost. Tu ima i proze i stihova. Sve je tako oštromno i duboko sažeto da čovek mora dobro razmisliti da ih odgotnetne. Ta prva narodna književnost nije bila ispevana i sastavljena radi zabave, iz raskoši i mode, iz snobizma, po porudžbini ili naređenju, nego je proistekla iz muke i nevolje, nasušne potrebe i realnog života („Bez muke se pesma ne ispoja“). Pa i naše narodne pesme, mislim na one najlepše, kojima se danas divi ceo prosvećeni svet, opevaju muke i nevolje, pogibije, borbu za slobodu, gubitak carstva, države, nezavisnosti...

ORFELIN – NAŠ PRVI FARMAKOGNOZIJSKI PISAC

ZNAČAJ LEKOVITOG BILJA, njegovu terapijsku vrednost i njegovu u to vreme dominantnu upotrebu u našem narodu dobro zapažaju i naši narodni prosvetitelji iz druge polovine XVIII veka, pa tome pitanju, prirodno, posvećuju posebnu pažnju u svojim rodoljubivim spisima. Tako i Zaharija Stefanović Orfelin (1726–1785), nesuđeni lekar, dostojan preteča besmrtnog Dositeja Obradovića, naš najznamenitiji pisac XVIII veka, prvi otkriva srpskom narodu pojmove o prirodi i vaseljeni i ustaje protiv neznanja i praznoverica koje su tada vladale. Orfelinov *Veliki srpski travnik* ima oko 500 biljaka! Neumorni prosvetitelj svoga roda daje svim biljkama pored latinskog i narodno ime, a u odeljku „polza i upotreblenije“ čitaocu pruža dragocene podatke iz materije medike i terapije onako kako se to radilo u to vreme u Evropi. Na primer, kad piše o mušmuli, Orfelin daje, pored ostalog, i ovo dragoceno uputstvo: *Zrjele mušmule esu izrednoe ljekarstvo protiv bistre stolice, serdobolje, krvopljuvanja, tečenja sjemena i mnogoga mjesečnoga ženskoga; radi čega možno njih s medom ili sa šećerom, kako kruške pripraviti.* I danas se mušmula – zbog toga što sadrži dosta tanina i drugih polifenolskih jedinjenja, zatim pektina, voćnog šećera, vitamina C i karotena – uspešno koristi za sprečavanje dijareje (proliva) i ulazi u sastav raznih farmaceutskih dijetetskih preparata koji se daju kao izvrsna sredstva u borbi protiv dosadnih i često smrtonosnih proliva, osobito u dece za vreme leta.

Orfelinov *Iskusni podrumar* ima nekoliko stotina recepata za spravljanje travnih vina i mnogih drugih alkoholnih i bezalkoholnih napitaka i lekova. U knjizi se govori i o načinu i vremenu berbe i sušenja lekovitog bilja i o korisnosti i lekovitoj vrednosti složenih preparata izrađenih od preko 200 domaćih i egzotičnih lekovitih i mirisnih biljaka koje imaju realnu enološku, farmakognoskijsku i terapijsku vrednost.

Godine 1883, sto godina posle pojave Orfelinog *Podrumara*, Srpski arhiv za celokupno lekarstvo štampa kao posebno izdanje *Lekovito bilje u Srbiji* od dr Save Petrovića, sanitetskog pukovnika iz Beograda. Ovo delo na 470 stranica potiče iz ruke stručnjaka

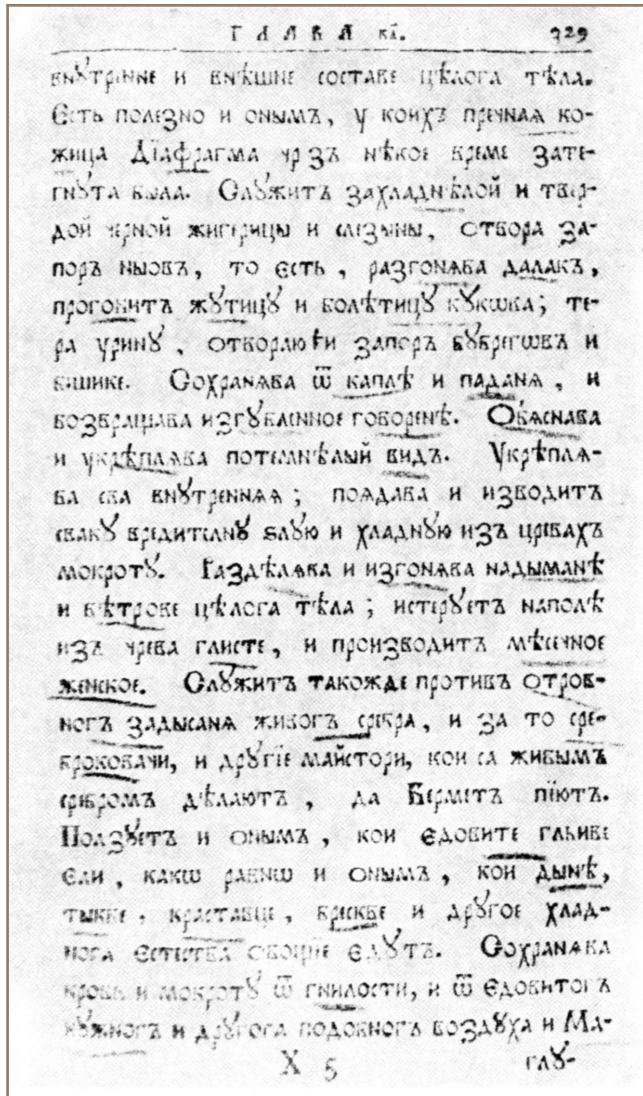
ORFELINOV „ISKUSNI PODRUMAR“
Glava O različnih travnih vinah

školovanog u Francuskoj, koji je, slično Pančiću, bio lekar, ali se potpuno odao botanici i farmakognoziji.

Petroviću je Pančić bio uzor, mnogo ga je cenio, po njegovim uputstvima radio i svoja dela mu posvetio s dubokim poštovanjem.

Evo šta u *Pristupu* svog dela piše Sava Petrović, ovaj naš u javnosti malo poznati zdravstveni pisac:

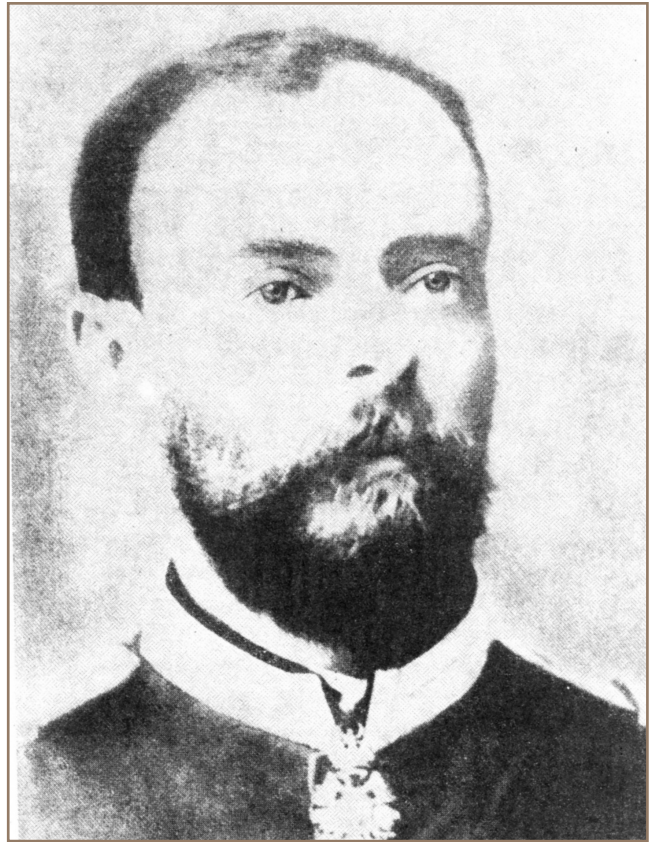

ORFELINOV „ISKUSNI PODRUMAR“

Lekovitost travnih vina

„Poznavanje popularne upotrebe bilja u lekarstvu nužno je za lekare rad pouke našeg naroda, koji često propada zbog toga što se u svoja domaća, nepouzdana sredstva oslanja, pa zbog toga suviše dockan pomoći traži od naučne medicine ili je nikako i ne traži. Narod se teško pomaže domaćim sredstvima i onde gde mu je bolest potpuno poznata, a onde očigledno propada kada bolest ne može da raspozna. Dužnost je, dakle, svakoga, a osobito lekara, da ga u tom pravcu obučava i na pravi put upućuje.“

DR SAVA PETROVIĆ, LEKAR I SLAVNI SRPSKI BOTANIČAR IZ XIX VEKA (1839–1889)

Nadovezujući se neposredno na tako svetle tradicije, dr Rista Pešić Gostuški, narodni čovek i narodni lekar, dostojno je nastavio delo Save Petrovića i ranijih medicinskih pisaca. I on je neumoran zdravstveni prosvetitelj svoga roda. Njegovo životno delo *Lečenje lekovitim biljem* treba, pre svega, tako i shvatiti, jer ono treba da pomogne narodu.

Institut za farmakognoziju Farmaceutskog fakulteta Beogradskog univerziteta od svog osnivanja 1940. god. i Institut za proučavanje lekovitog bilja u Beogradu od 1948. god. (kada je osnovan) prve su naučne ustanove u Srbiji koje se bave isključivo istraživanjem medicinske flore. One nastavljaju svetle tradicije naših slavni predaka koristeći mogućnosti i tekovine savremenih prirodnih nauka. U tom kontinuitetu treba shvatiti i osnivanje Biljne apoteke 1968. god. u Beogradu, prve i zasada jedine na Balkanu.

Upotreba lekovitog bilja kroz vekove

Istorija je učiteljica života.

ISTORIJA POZNAVANJA I UPOTREBA LEKOVA je deo kulturne istorije čovečanstva. Farmakologija je nauka o lekovima. Ona proučava, pre svega, fiziološko dejstvo i sudbinu lekova u organizmu, njihovo izlučivanje i način upotrebe. Farmakoterapija je nauka o upotrebi lekova u lečenju bolesti, dakle, grana farmakologije. Fitoterapija je grana farmakologije koja se bavi lečenjem pomoću bilja.

Farmakognozija je nauka o drogama, o prirodnim lekovima anorganskog (mineralnog) i organskog (biljnog i životinjskog) porekla. Njen naziv potiče od dve grčke reči – *farmakon*, što znači lek, otrov ili droga, i *gnosis*, što znači znanje ili poznavanje. U nekim zemljama farmakognozija se naziva *materia medica*, a stari naziv bio je poznavanje droga. Naziv „farmakognozija“ prvi je upotrebio Sidler 1845. godine, i on je danas prihvaćen bezmalo u svim zemljama.

Lekovito bilje je zaoralo duboku brazdu u životu svih naroda. Poznavanje i upotreba biljnih, životinjskih i anorganskih sirovina razvijali su se, dizali do izvesnog uspona i propadali zajedno s kulturom tih starih naroda. Važnost lekovitog, začinskog, aromatičnog i tehničkog bilja i životinjskih droga velika je u miru, a u ratu još veća, jer se tek u neredovnim prilikama oseća nedostatak mnogih sirovina iz prekomorskih i zaraćenih zemalja. Svaki narod, svako pleme, svaki kraj, pa i svaka epoha imala je i ima svoje lekovite droge. Kao i u svemu drugom, tako i

ovde često vlada moda. Danas, na primer, živimo u doba vitamina, hormona, antibiotika, sulfonamidnih preparata itd., i bez njih se ne može zamisliti moderna terapija.

Lekovito bilje je u mnogim zemljama još uvek jedna od najpouzdanijih, najjeftinijih i najpristupačnijih lekovitih sirovina. Ukoliko je jedan narod primitivniji, ukoliko neka zemlja ima slabiju hemijsko-farmaceutsku industriju, utoliko lekovito bilje za njega ima veću važnost. Ipak ne treba prećutati činjenicu da su glavni kupci našeg lekovitog bilja baš zemlje sa najjačom farmaceutskom industrijom, premda one i proizvode više lekovitog bilja od ostalih država. Kako se to može objasniti? To je zbog toga što one to naše bilje prerađuju i posle celom svetu prodaju gotove lekove.

Pokušaji da se lekovito bilje izbacila iz upotrebe u savremenoj medicini ostali su bez uspeha. Iako moćna i vrlo napredna farmakohemijska industrija sintezom proizvodi svake godine sve veći broj novih lekova poznatog hemijskog sastava i postojanog fiziološkog dejstva, lekova koji imaju još i tu prednost što se mogu tačno dozirati i bolesniku davati na više načina, ipak upotreba biljnih i životinjskih droga ne opada.

Lečenje lekovitim biljem staro je gotovo isto koliko i samo čovečanstvo. Prvi počeci upotrebe lekovitog bilja verovatno su bili instinktivni, slični kao među životinjama. Nasumice, desno i levo, tražeći hranu u borbi za goli život i opstanak, probajući

razne trave na koje je nailazio u većitom kretanju, lutanju i stremljenju, čovek je kroz vekove sticao dragoceno praktično iskustvo, koje još i dan-danas u mnogim prilikama, i pored najusavršenijih modernih mašina, često najviše vredi. To mnogi čine i danas, pogotovo primitivni narodi. Otrovnost i lekovitost mnogobrojnog bilja čovek je upoznao i preko raznih životinja, u prvom redu onih koje je najpre pripitomio. Svima je poznato da domaće životinje ne jedu otrovno bilje. Ali se, isto tako, zna da mnoge životinje jedu razne otrovne biljke bez ikakvih štetnih posledica, iako su mnoge od njih za čoveka i smrtonosne.

Nevolja čoveka svačemu nauči. A bolest je velika nevolja. Bolestine su čoveka naterale da među življem i rastinjem oko sebe traži leka sebi i svojim bližnjim. Onaj čovek koji je bez ikakvih predrasuda prvi došao na misao da na svoju ranu ili opekotinu položi list bokvice ili neko drugo lišće da bi time ublažio bol, taj čovek bi se mogao, u neku ruku, smatrati za preteču istovremeno i lekara i apotekara. Mnoge droge koje se danas upotrebljavaju u naučnoj medicini primljene su iz narodne: digitalis, ražena glavnica, kininova kora, koren ipekakuanane, čaulmogra, ricinus, gorocvet, rauwolfija, kola i dr. Van svake sumnje je, dakle, da je veština lečenja lekovitim biljem vrlo stara. Istorija poznavanja lekovitog bilja poklapa se sa istorijom medicine i farmacije.

Može se bez preterivanja reći da nijedna farmaceutska disciplina nije toliko vezana za istoriju farmacije kao nauka o lekovitim sirovinama biljnog i životinjskog porekla, farmakognozija.

I zato, kad god se govori o istoriji veštine spravljanja lekova i o lekovitim sirovinama, uvek se, u prvom redu, misli na nauku o lekovitom bilju. Jer su biljke jakog fiziološkog dejstva vazda privlačile pažnju čoveka, a one otrovne ulivale su mu, pored toga, još i strahopoštovanje.

Na primer, izvesni biljni otrovi (od kojih su neki vrlo važni lekovi: strihnin i strofantin), koji vekovima služe izvesnim divljim plemenima u tropskim predelima za trovanje strela u lovu na zveri i za međusobno ratovanje, za teranje „zlih duhova“ i „otkrivanje veštica“, još uvek su najjači otrovi. I naš narod je

osećao neku užasnu odvratnost i strah od otrovnog bilja. To se vidi i po imenima koja mu je dao, kao na primer: bunika, bljušt, zmijak, jedić, izjed, čemerika, kukuta, kukurek, ljutić, pasje grožđe, vučja jabuka, pustikara, besnik, kukolj, burjan i sl.

Naprotiv, prema lekovitom, mirisnom, ukrasnom i korisnom bilju narod je pun nežnih izliva velike ljubavi. Dokaz su divna imena: majčina dušica, nana, matičnjak, ljubičica, krasuljak, miomir, milogled, miloduh, stidak, dobričica, smilje, kovilje, đurđevak, spomenak itd. Nigde lekovitom bilju nije ukazivana tolika pažnja i važnost i nigde mu nije pripisivano toliko magično dejstvo kao u našim narodnim pesmama. To mračno doba, protkano najčudnijim i najprotivrečnijim verovanjima i obavijeno dubokom tajanstvenošću trajalo je ne samo u narodnoj već i u službenoj medicini sve do početka XIX veka. Svaka droga imala je svoje zlatno doba. Mnoge droge kroz vekove bile su po nekoliko puta unošene i izbacivane iz školske medicine.

Početak XIX veka je prekretnica u poznavanju i upotrebi droga. Otkrivanje, dokazivanje i izolovanje alkaloida iz opijuma, strihnosa, kininove kore, nara i ostalih droga, a zatim izolovanje glikozida, označavaju početak naučne farmacije i ujedno pozitivne nauke o drogama. Hemijskim, fiziološkim i kliničkim ispitivanjima vraćene su u farmaciju mnoge zaboravljene droge: jedić, nar, bunika, tatula, navala, ražena glavnica, opijum, stiraks, mrazovac, ricinus, čemerika i dr.

Gotovo sve farmakopeje u svetu propisuju danas ove veoma važne droge od realne lekovite vrednosti.

O lekovitim sirovinama još nije kazana poslednja reč. Na tom polju ima više da se uradi no što je to dosad učinjeno.

I. PRIMITIVCI – Pretpostavlja se da svi primitivci, bez obzira na društveno uređenje, boju kože i mesto koje nastanjuju na Zemljinoj kugli, upotrebljavaju lekovito bilje i druge lekovite sirovine svoga kraja i da među njihovim lekovima lekovito bilje zauzima prvo i najvažnije mesto, pre životinjskih droga i mineralnih lekova. Tako, na primer, na

